

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ВНЗ

Костянтин КОСТЮЧЕНКО (Кіровоград)

Постановка проблеми. У сучасних умовах зміцнення культурних та економічних зв'язків між країнами володіння іноземними мовами є необхідною умовою успішності освіченої людини. Тому підвищуються вимоги до викладання іноземних мов у ВНЗ, розробляються нові технології та методи навчання іноземних мов. Інтеграція національної освіти, зокрема навчання іноземних мов, у світову систему освіти та європейські заклади освіти, здійснюється з урахуванням основних принципів державної політики в Україні: пріоритетність освіти; демократизація; гуманізація та гуманітаризація; національна спрямованість; неперервність системи освіти. Ціллю навчання іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах є оволодіння студентами іноземною мовою як засобом спілкування і здійснення в цьому процесі виховання, освіти та розвитку особистості студента. До однієї з основних форм мовного спілкування відносять діалог. Основу наукових знань про діалог як форму навчання, діалогічну проблематику організації навчального процесу було досліджено ще в працях М. Бахтіна, В. Біблера, М. Бубера, Г. Гадамера, М. Гайдегера, В. Роменця, С. Рубінштейна. Ідея діалогу як організації форми навчання повинна поєднувати культурний і гуманістичний аспекти процесу

становлення особистості майбутнього спеціаліста. З аналізу праць дослідників [4; 5; 9] ми виділяємо наступні вимоги до навчання діалогічного мовлення студентів: актуальність навчального матеріалу для студента, діалог має залучати питання, що безпосередньо представляють для студентів інтерес саме тут і зараз; особистісна та професійна значущість; емоційна виразність та впливовість на емоційну сферу особистості студента. Навчальний матеріал повинен передбачати нелінійність та множинність свого трактування; проблемність матеріалу, що сприяє підвищенню вмотивованості до участі у дискусії; застосування рольових ситуацій, що дозволяють децентрувати свою особистісну позицію та перевірити здатність бачити ситуацію очима іншого; обговорення подій та ситуацій, які виникають безпосередньо в групі. Застосовувати вправи навчання діалогічного мовлення можна як в усній, так і письмовій формі, оскільки наявність варіативності дає можливість до самовираження всім студентам. Саме в них відпрацьовуються і запам'ятовуються окремі мовні зразки, цілі структури, які використовуються потім у повсякденному спілкуванні.

Остання чверть XX та початок XXI століть орієнтовані також на комунікацію як мету

навчання іноземних мов, тобто увага наголошується на комунікативному підході до навчання іноземних мов. Визначальними принципами комунікативного підходу є: мовленнєва спрямованість навчального процесу, яка полягає в тому, що способом досягнення поставленої практичної мети є правильне користування іноземною мовою; індивідуалізація з точки зору особистісного її аспекту як головного засобу мотивації та активності учасників навчального процесу; багато функціональність, що забезпечує відбір іншомовного матеріалу адекватного процесу комунікації; ситуативність, новизна, тощо.

Державним освітнім стандартом та Програмою з іноземних мов визначаються основні цілі навчання іноземної мови, а саме: практична мета передбачає оволодіння, тими хто навчається мовлення на рівні, достатньому для здійснення іншомовного спілкування; виховна мета реалізується через систему особистого ставлення до нової (іноземної) культури у процесі оволодіння нею; освітня мета реалізується у процесі навчання: оволодіння знаннями про іноземну культуру, історію, традиції; порівняння явищ іноземної мови, що вивчається, з рідною мовою; залучення до діалогу культур, тощо; розвиваюча мета реалізується через розвиток умінь переносу знань та навичок у нову ситуацію на основі проблемно-пошукової діяльності, готовності до участі в іншомовному спілкуванні, умінь підтримувати бесіду; спонтанно і логічно висловлювати свою думку, тощо.

Зазначаємо, що для того, щоб сформувати діалогічне мовлення у студентів, як активних учасників процесу іншомовного спілкування, викладач має оволодіти системою вправ діалогічного мовлення, створювати відповідні мовленнєві навчальні ситуації, уміти самостійно підбирати необхідні мовні та мовленнєві форми (зразки) за яких буде реалізовуватися комунікативно-орієнтований підхід до навчання студентів іноземної мови у ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури засвідчив, що досліджувана проблема є багатопланою і зовсім не новою. Її розробкою займалися і продовжують займатися багато науковців: О. Борзова, Н. Грачова, Ф. Ісхакова, Т. Олійник, Н. Скляренко та ін. Питаннями ситуативності мовлення й створенням навчальних комунікативних ситуацій займалися багато вчених, зокрема В. Артемов, Й. Берман, Г. Бойкова, В. Бухбіндер, Ю. Пасов, С. Рубінштейн, В. Скалкін, А. Хорнбі, Є. Шубін.

Мета: дослідити особливості використання системи вправ і завдань на формування в студентів умінь діалогічного мовлення, надати загальні методичні рекомендації для викладачів

щодо підготовки та організації навчання діалогічного мовлення студентів на заняттях з англійської мови у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Під “вправою” ми розуміємо різноманітні види навчальної діяльності, що включають систему навчальних дій – від рецептивних, елементарних за операційним складом, до продуктивних, досить складних, які ставлять студентів перед необхідністю багаторазового, варіативного і творчого застосування здобутих у процесі навчання знань у різних зв'язках і умовах. Мовленнєві вправи вимагають від студентів рецептивної, репродуктивної і продуктивної діяльності, відповідно до якої виділяють такі види: а) рецептивні, до яких належать як загально мовленнєві, так і стилістичні вправи, що потребують від студента сприйняття, усвідомлення і фіксації в пам'яті одержаної інформації, характеристики мовних засобів або тексту з певного погляду, групування мовних засобів за вказаною ознакою, оцінку й аналіз мовних засобів, знаходження стилістичної невідповідності в сприйнятому висловлюванні тощо; б) репродуктивні вправи пов'язані з умінням студентів відтворювати здобуті знання, показують способи діяльності (за зразком, схемою, пам'яткою та ін.), передбачають добір мовних засобів за певною ознакою, поширення речень і вставку слів за змістом, відповіді на запитання, перекази (докладні, стислі і вибіркові) тощо; в) продуктивні вправи потребують від студента творчого застосування знань, використання їх у новій ситуації, володіння способами діяльності, необхідними для виконання вправ типу трансформації текстів, редагування, написання творів різних стилів, типів і жанрів мовлення, складання діалогів різних видів тощо.

За мірою пізнавальної активності студентів всі вправи умовно можна розділити на чотири групи.

Перший вид вправ передбачає складання мікродіалогів (запитання-відповідь, спонукання-згода/відмова і т. д.) за поданою темою, використовуючи зразок мовлення та подану нову лексику.

Другий вид вправ – навчання діалогічному мовленню з використанням тексту-зразка. Наприклад: Прослухайте діалог без тексту з попередніми орієнтирами (запитаннями за змістом, правдивими та неправдивими твердженнями, ключовими словами) Прослухавши зразок, учні в парах складають власні мікродіалоги згідно з отриманим завданням.

Третій вид вправ передбачає складання власних діалогів з використанням зорових вербальних опор у вигляді діалогу-схеми і діалогу-підстановчої таблиці. Наприклад:

Прослухавши на занятті тематичні діалоги, студенти складають власні, використовуючи діалог-схему.

Четвертий вид вправ побудований на складанні діалогу відповідно до навчально-мовленнєвої ситуації. Ці рецептивно-продуктивні мовленнєві вправи носять творчий характер. Опори, як правило, не використовуються [1, с. 76].

Мовні вправи за значенням розрізняють наступні типи: мовні рецептивні і репродуктивні, аспектні і комплексні, навчальні і природно-комунікативні, тренувальні і контрольні.

Одним із ефективних прийомів розвитку діалогічного мовлення служить такий тип спілкування, як навчальна бесіда [2, с. 56-88]. Навчальна бесіда передбачає самостійну діяльність, метою якої є встановлення контакту, взаєморозуміння; вплив на систему соціальних цінностей (переконань), емоційний стан іншої людини і т.д. Тематика навчальної бесіди характеризується виключною широтою діапазону і в принципі не залежить від місця дії. При переробці методичної моделі навчальної бесіди суттєвими виступають такі фактори, як приналежність співрозмовника до тої чи іншої соціально-вікової категорії, характер мовного спілкування. Що стосується типових видів мовних стимулів у навчальній бесіді, можна назвати наступні:

- а) запит інформації про зацікавлену особу, подію;
- б) інформування кого-небудь про що-небудь;
- в) висловлення свого ставлення до події;
- г) обмін думками або враженнями про що-небудь (кого-небудь);
- д) встановлення контакту (наприклад, знайомства);
- е) підтримання розмови і т.д.

Навчальна бесіда як типовий вид спілкування має важливі особливості. Це різноманітність тем розмови, їх відносна змінюваність, різноманітність мовних стимулів, довільна зміна ролей того, хто слухає, і того, хто говорить, природність і невимушеність розгортання комунікації.

В структурі навчальної бесіди можна виділити деякі складові частини:

- тема бесіди;
- експозиція;
- ключові слова;
- мовна реакція - висловлювання учасників.

Навчальна бесіда може бути різноманітною за своєю тематикою. Прогнозуючи мовну реакцію студентів і пов'язані з нею лексичні труднощі, викладачу слід підготувати низку ключових слів і висловів, які можуть

знадобитися у роботі. Ці слова повинні бути відомими, засвоєні студентам раніше. Їх призначення – слугувати опорою, підказкою у випадку необхідності.

Комунікативна спрямованість це ведучий принцип навчання діалогу, як і усного мовлення в цілому. Він включає цілий ряд основних вимог, у тому числі:

а) комплектування лінгвістично виправданого мінімуму мовного інвентарю, що забезпечує рівень комунікативної достатності;

б) оцінку кожного мовного добутку, що включається в програму, з погляду реальності його появи в природних актах усного спілкування;

в) формування ситуативно-тематичного мінімуму з урахуванням інтересів і майбутніх потреб тих, яких навчають;

г) комунікативність мовних операцій при роботі над мовним матеріалом (у всіх випадках, коли це можливо);

д) створення визначеної системи роботи, мотивованою потребою в мовному спілкуванні досліджуваною мовою.

Формування вміння вести бесіду належить до однієї з найважливіших проблем методики навчання іноземної мови [4, с. 56-66].

Ми підтримуємо позицію І. Грузинської, яка висуває наступні вимоги до системи вправ: послідовність вправ, постійність, перевага типів, які ведуть до розширення їх діапазону і видозмін.

Методична система формування діалогічного мовлення повинна включати принципи навчання усно мовному спілкуванню, добір тематики і мовного матеріалу, його організацію з урахуванням інтересів і можливостей тих, хто навчаються, комплекс вправ і форм роботи, передбачає визначену структуру занять навчання іноземної мови.

Отже, у підготовці до використання системи вправ і завдань на формування діалогічного мовлення у студентів на заняттях з англійської мови викладачу потрібно дотримуватися наступних вимог їх застосування у навчальному процесі, а саме забезпечення мовленнєво-мисленнєвими завданнями різного рівня; побудови вправ на дидактичному матеріалі, яким є текст; використання зразків текстів як прийому підготовки до усних та письмових висловлювань; адаптованості змісту текстів до вікових індивідуальних особливостей студентів; природної ситуативності навчання. Дотримання стильової та жанрової диференціації вправ; навчання студентів способами творчої діяльності; поєднання дій репродуктивного і продуктивного типу; систематичності застосування вправ, що передбачають творчу діяльність монологічного і діалогічного характеру; функціонування тієї чи іншої мовної

одиниці у мовленні; підпорядкування змісту вправ роботі над типовими недоліками в студентському мовленні; особистісного підходу до формування вмінь студентів.

Під час реалізації системи вправ і завдань на формування діалогічного мовлення студентів викладачу слід пам'ятати загальнодидактичні і лінгводидактичні принципи, а саме забезпечення мотивації; наступності, систематичності і послідовності навчання; переважання формування усного мовлення щодо писемного; урахування вікових та індивідуальних особливостей студентів; практичної мовленнєвої спрямованості навчального процесу; індивідуалізації та диференціації навчання; забезпечення самостійності та самоконтролю; використання міжпредметних зв'язків тощо.

Для викладача однією з найскладніших проблем, пов'язаних з навчанням діалогічного мовлення, є розвиток у студентів умінь самостійно будувати діалоги, підтримувати дискусію, бесіди, змінювати текст складеного діалогу. В методичній літературі існує два шляхи, які ведуть до самостійного діалогу: варіативність та перетворення завченого базисного діалогу та складання діалогу за окремими репліками.

Розгорнутий процес складання діалогу включає наступні фази: проектування діалогу; його ситуативна експозиція; розвиток реплік та управління діалогом в ході його проведення; фіксація складеного діалогу в пам'яті; самостійна презентація.

На початковому етапі навчання діалогічного мовлення викладач повинен мати повне уявлення про даний діалог. Це проект діалогу, він служить орієнтиром для направлення дій у підготовці діалогу (студентам він не повідомляється). На початковому етапі навчання складання діалогу викладач прагне до того, щоб студенти подавали репліки, які передбачені проектом [8, с. 45-64].

Експозиція визначає діючі особи, умови та обставини, в яких проходить бесіда, відношення співрозмовників до предмету бесіди. В процесі розвитку діалогічного мовлення ініціативна експозиція ускладнюється і деталізується.

Навчання діалогічного мовлення на елементарному рівні – це колективне формулювання реплік під керівництвом викладача. З часом форми навчання парного діалогу стають більш еластичними [4, с. 34]. Після складання діалогу відбувається його фіксація в пам'яті і його самостійна презентація. Як правило, повторне читання без змін швидко (зазвичай після третього повторення) призводить до послаблення інтересу студентів, зате з більшим пожвавленням проходить робота з подальшої трансформації складених діалогів.

В процесі навчання зв'язним видам мовлення викладач повинен ставити просту доступну ціль; дотримуватися практичної та виховної мети в єдності; розвивати як усне, так і писемне мовлення. Для того, щоб робота проходила ефективно, потрібна ретельна підготовка. Необхідно, по-перше, підібрати мовний матеріал та засоби унаочнення, по-друге, встановити, з якими труднощами студенти можуть стикнутися і як їх слід подолати; по-третє – накреслити для себе чітку послідовність роботи в аудиторії.

Підсумовуючи вище сказане, пропонуємо викладачу слідувати наступним п'ятьом етапам навчання діалогічного мовлення студентів на заняттях з англійської мови:

1. Визначення і пояснення завдання; повідомлення про характер кінцевої форми роботи.

2. Робота над текстом, який використовується в якості опори для формування діалогічного мовлення.

3. Постановка основних питань, які сприяють розкриттю змісту тексту, створення мовної бази, закріплення нового матеріалу, необхідного для виконання даного завдання.

4. Виконання завдання, робота над діалогом спочатку в колективній формі, потім індивідуально в парах, самостійна презентація.

5. Корекція помилок, обговорення результатів.

До основних передумов залучення студентів до діалогічного мовлення відносять: заохочення їх задавати питання з власної ініціативи; вміння давати розгорнуту відповідь висловлюватися без прямого чи непрямого спонукання співрозмовника, тобто вміння починати розмову або реагувати на слова співрозмовника з власної ініціативи. Ці вміння в своїй сукупності становлять зміст ініціативності формування діалогічного мовлення.

Така підготовка до діалогічного мовлення повинна проходити чотири фази.

Перша фаза – гранично коротка, фронтальна бесіда викладача з аудиторією. Хід роботи: запитання явикладача – відповідь студентів; репліка викладача – зустрічна репліка студента.

Друга фаза – парні діалоги між студентами. При цьому відпрацьовується певний вид діалогічної пари. Студенти мотивують один одного до спілкування.

Третя фаза – ускладнення парних діалогів шляхом підключення до них інших учасників. Групова бесіда.

Четверта фаза – групова робота на формування діалогічного мовлення. Викладач виступає в ролі консультанта, даючи можливість студентам виявляти власну ініціативу у спілкуванні.

Керуючи ходом групової діяльності студентів, вчитель за допомогою різних вказівних дій заохочує учасників діалогу до комунікативних ситуацій і окреслює характер очікуваних реплік.

Також слід враховувати, що одним з можливих недоліків використання вправ викладачем на вищезазначених фазах, що пропонуються студентам, полягає в тім, що вони або занадто одноманітні і зводяться з заняття до заняття до повторюваної формули: «Прочитай, переклади, завчи слова» або, навпаки, занадто різноманітні – у кожному завданні з'являються нові вправи, а старі піддаються забуттю. Успішне навчання іноземній мові може бути досягнуто тільки в тому випадку, якщо у кожній фазі навчання студентів діалогічного мовлення на заняттях будуть використані всі типи вправ. Для кожної фази навчання потрібно визначити провідний рід вправ, що може бути представлений різними видами і доповнений іншими родами, але не основними для даної фази. Такий розподіл вправ дозволить встановити необхідну наступність і полегшити навчальну діяльність студентів.

Підсумовуючи, зазначасмо що співвідношення нового і старого матеріалу має виняткове важливе значення для його засвоєння і тісно пов'язане з проблемою повторення і міцності оволодіння знаннями, уміннями і навичками на чому наголошує вчений В. Скалкін [10, с. 21].

На кожному занятті вправи, що містять уже раніше пройдений матеріал, повинні в кілька разів перевищувати ті, котрі містять новий матеріал. Новий матеріал завжди повинен ґрунтуватися на старому, щораз його варто пропонувати в новій формі за допомогою іншої вправи, щоб не втратити принадності новизни. Однак одним з вагомих недоліків навчального процесу у ВНЗ залишається те, що навчальний матеріал міцно не засвоюється усіма студентами, і тому приходится проводити спеціальні заняття повторення пройденого. Тому безспірно можна погодитися з висловленням К. Ушинського, що слід враховувати два фактори у складанні вправ: «При складанні вправ, щоб весь репродуктивно засвоєний матеріал потім засвоювався і рецептивно, тобто щоб за репродуктивними вправами впливали рецептивні. Таким чином щоб враховувалася і довільна і мимовільна увага студентів. Перша вимога викликана тим, що весь матеріал, призначений для репродуктивного засвоєння, повинен бути засвоєний і рецептивно ... [4, с. 78]. Вище при характеристиці репродуктивних і рецептивних вправ ми вже з'ясовували, що кожний з цих типів вправ має свою специфіку, свою функцію, і один тип вправ не може бути

замінений іншим, якщо даний матеріал повинен бути засвоєний і репродуктивно і рецептивно студентами.

Висновки. Автором досліджено особливості використання системи вправ навчання студентів діалогічного мовлення, зазначивши їх типи та групи. Запропоновано методику навчання діалогічного мовлення на заняттях з англійської мови у ВНЗ, яка має враховувати загальнодидактичні й лінгводидактичні принципи, вимоги до використання системи вправ, принципи навчання усно-мовному спілкуванню, фази підготовки діалогу та включає підбір вправ і завдань, дотримування викладачем етапів навчання студентів діалогічного мовлення на заняттях з іноземної мови.

Перспективи подальших розвідок напрямку. У подальшому планується використовувати цей матеріал для підготовки методичних рекомендацій до навчання студентів немовних факультетів діалогічного мовлення на заняттях з англійської мови у ВНЗ.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Біленька О., Павлюк А., Чепурна О. Business English Essentials. – Тернопіль: Видавництво Карп'юка, 2003. – 200 с.
2. Богданова О.С. "Логіко-комунікативні програми в процесі навчання монологічного висловлювання" / ІЯШ - 1988.
3. Борзова Е.В. Диалогическая речь как цель и средство обучения английского языка / Е.В.Борзова // Иностранные языки в школе. – 1985. – №2.
4. Вишневський О.І. "Настільна книга для вчителя іноземної мови" – М, "Вища школа", 1992.
5. Исхакова Ф. С. Обучение правильной неподготовленной диалогической речи / Ф. С. Исхакова // Иностранные языки в школе. – 1976г. – № 4. – С.54 – 57.
6. Ніколаєва С.Ю. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах / С.Ю.Ніколаєва та інші. – К.: Ленвіт, 1999.
7. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иностранному говорению / Е.И.Пассов – М.: Просвещение, 1991. – 223с.
8. Скалкін В.Л. "Навчальна бесіда як засіб розвитку невідготовленого мовлення" / ІЯШ - 1978 - №2.
9. Скалкін В.Л. Обучение диалогической речи (на материале английской речи): пос.[для учит.] / В.Л.Скалкін. – К., Рад. школа. – 1989.
10. Скалкін В.Л. "Системність і типологія вправ для навчання говоріння" / ІЯШ – 1979. - №2

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА:

Костюченко Костянтин Євгенійович – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри лінгводидактики та іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: дослідження проблем професійного становлення майбутнього фахівця в умовах сучасного освітнього простору, особливості комунікативного навчання іноземної мови у ВНЗ.